

Н.А. Герасимчук
**ШЛЯХИ МІНІМІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

У статті розглянуто специфіку застосування різних методів мінімізації економічних ризиків на сільськогосподарських підприємствах. Визначено сучасні та перспективні методи мінімізації ризику, застосування яких в управлінні ризиками матиме найбільшу ефективність.

Ключові слова: економічні ризики, методи мінімізації, сільськогосподарські підприємства.

Літ. 19.

Н.А. Герасимчук
**ПУТИ МИНИМИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РИСКОВ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ
В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

В статье рассматривается специфика использования различных методов минимизации экономических рисков на сельскохозяйственных предприятиях. Определены современные и перспективные методы минимизации рисков, использование которых в управлении рисками будет наиболее эффективным.

Ключевые слова: экономические риски, методы минимизации, сельскохозяйственные предприятия.

N.A. Gerasymchuk
**WAYS OF ECONOMIC RISKS MINIMIZATION
OF AGRICULTURAL ENTERPRISES UNDER
CURRENT CONDITIONS**

The article considers the peculiarities of applying various methods of economic risks minimization at agricultural enterprises. Existing and prospective methods of risks minimization are determined choosing the most efficient of them for risk management.

Keywords: economic risks; methods of minimization; agricultural enterprises.

Постановка проблеми. Проблема ефективного управління ризиками постає перед будь-яким підприємством, яке працює в умовах ринкової економіки, особливо в українському її різновиді. Але для сільськогосподарських підприємств ця проблема ускладнюється, оскільки вплив природних чинників на операційну діяльність підприємства в сучасних умовах глобального потепління стає ще більш ризикованим і непередбачуваним. Різні комбінації впливів навколишнього середовища за відсутності внутрішнього потенціалу для застосування різних методів управління ризиками спричиняють необхідність у пошуку нових джерел для підтримки в ризикових ситуаціях. Стандартні шляхи мінімізації ризиків базуються в більшості випадків на способах уникнення, трансферу та прийняття ризику на себе. В сучасних умовах сільськогосподарські підприємства можуть використати тільки останній, оскільки уникати за багатовікову історію сільського господарства вже нічого – всі процеси мінімізовані до необхідного рівня агротехнології, передати ризик сільськогосподар-

ське підприємство може тільки державі в умовах катастрофічного ризику (коли територія визнається зоною стихійного лиха, держава виплачує відшкодування за втрачені посіви чи загибель тварин, що є радше винятком, аніж можливим шляхом управління ризиком для постійного використання). Щодо страхування, то на сьогодні ринок страхових послуг для сільського господарства досить незначний, бо, згідно з чинним законодавством України, страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень здійснюється в обов'язковій формі тільки для нечисленних державних підприємств, а для колективних і фермерських господарств – на добровільних засадах. Тому знаходження нових методів або реімплементация старих для захисту сільськогосподарських виробників є і буде актуальною.

Аналіз останніх досліджень. Проблема знаходження оптимальних шляхів мінімізації ризиків (за критерієм ціна застосування/сума відверненої шкоди) досліджувалася багатьма вченими і ще більшою кількістю експертів та підприємств. Зокрема, шляхи мінімізації ризиків на сільськогосподарських підприємствах в останні роки досліджували В.Г. Андрійчук [2], В.П. Горьовий [12], В.К. Збарський [12], М.М. Ільчук [11], Р.О. Колібаба [7], М.Й. Малік [9], О.С. Матвієнко [10], В.В. Россоха [14], П.Т. Саблук [15], В.В. Чепурко [18] та інші. Суть ризику як явища та методи управління ним розглядало багато науковців, серед яких: В.В. Вітлінський [3], Л.І. Донець [4], О.І. Ястремський [19] та інші.

Невирішені частини проблеми. У наукових працях досить часто поєднуються організаційні (як більш дешеві з точки зору застосування та більш контрольовані підприємством) й економічні способи управління ризиками. Мінімізація ризиків входить як до організаційних, так і до економічних способів, але її суть змінюється залежно від відповідної категорії застосування. Тому в рекомендаціях до застосування вчених-практиків використовується мінімізація з точки зору організаційних методів, а мінімізація в межах економічних методів розглядається тільки в дослідженнях із загальної теорії ризику. Мінімізація ризиків як важіль впливу на ризик економічними методами в сільськогосподарській діяльності є перспективним шляхом управління ризиком у сучасних умовах.

Метою дослідження є визначення шляхів мінімізації економічних ризиків у сільськогосподарських підприємствах в сучасних умовах. Науковою основою дослідження стали сучасні наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених та наші дослідження діяльності сільськогосподарських підприємств Полтавської області.

Основні результати дослідження. Ризик є ключовим елементом будь-якої підприємницької діяльності. Але в сільському господарстві ризик є значно більшим через ознаки, характерні тільки для цього виду господарювання. Сезонність виробництва, тривалий термін обігу капіталу, практично повна залежність від природно-кліматичних умов, велика кількість суб'єктів господарювання, неможливість узгодження між ними всіх видів діяльності, досить цікаво побудована державна політика щодо його управління – це тільки базовий перелік його чинників. Джерелами ризику в сільськогосподарському виробництві є соціально-економічне середовище, природо-кліматичні умови та людський чинник. Всі джерела однаково суттєві за силою впливу на аграрні

підприємства, але цей вплив можна звести до двох сфер: макро- та мікросередовища. Так, до ризиків мікросередовища можна віднести ризики, які можуть негативно вплинути на отримання сільськогосподарської продукції запланованої кількості та якості, а саме: виробничі, технологічні ризики, природно-кліматичні та ризики персоналу.

До складу виробничих ризиків відносяться недотримання аграрних технологій унаслідок незабезпеченості технікою, засобами захисту рослин, мінеральними добривами, кваліфікованим персоналом, невиконання технологій вирощування сільськогосподарської продукції, а також характерний тільки для сільськогосподарського виробництва ризик зменшення родючості ґрунтів, який стає все більш актуальним через невиконання технологій вирощування рослинницької продукції, надмірне або недостатнє внесення мінеральних та органічних добрив, недотримання сівозмін, вирощування культур, які виснажують ґрунти.

Виробничі ризики є досить контрольованими в межах підприємства, оскільки сільськогосподарська діяльність має багатовікову історію і науково обґрунтовані засоби компенсації дії означених ризиків. Їх виникнення пояснюється в більшості випадків нестачею коштів, адже у сільському господарстві, на відміну від промисловості, технологічні операції тісно прив'язані до неконтрольованих природно-кліматичних умов, і наздогнати втрачений через відсутність коштів час пізніше вже неможливо.

До найсуттєвіших природно-кліматичних ризиків відносяться вимерзання, льодова кірка, випрівання, вимокання, випирання, град, буря, ураган, злива, карантинні шкідники, засуха, хвороби, пожежа, блискавка, землетрус, зневоднення полів. Особливо сильним вплив природно-кліматичних ризиків був у 2003 р., коли внаслідок несприятливої комбінації зимових і весняних ризиків (льодова кірка та вимерзання зимою і рання весняна засуха) врожай зернових культур зменшився до мінімальної за останні десять років величини – 20,2 млн. т. Держава вжила заходів зі зменшення негативного впливу стихії на сільгоспвиробників – виплатила 700 млн. грн., надала з резервного фонду посівний матеріал. Але державна допомога не компенсувала всіх збитків сільгоспвиробників. Сама процедура відшкодування була непрозорою і нерівномірною. Крім того, такі виплати мали велике навантаження на державний бюджет [7]. У 2010 р., попри несприятливі прогнози щодо вимерзання посівів, сільгоспвиробники зібрали 95% прогнозованого обсягу врожаю зернових (41 млн. т порівняно із 43 млн. т прогнозованих).

Усі природно-кліматичні ризики традиційно відносять до неконтрольованих, хоча певний ступінь контролю є завдяки використанню науково обґрунтованих способів протидії. Так, проти вимерзання використовують морозостійкі сорти та заслони на полях для створення високого шару снігу, лісосмуги для уникнення вітрової ерозії й сильного вітру тощо. Однак сьогодні виникають нові загрози у зв'язку зі зміною клімату – нехарактерні для північних регіонів посухи та морози для південних змушують змінювати роками встановлені агротехнології, що спричиняє технологічні ризики.

Технологічні ризики виникають найчастіше при вирощуванні нових культур або тварин. Невеликі порушення на кожному етапі технології через людсь-

кий чинник дають, за досвідом фермерських господарств Глобинського району Полтавської області, сумарне зменшення до 50 % від запланованої врожайності. Це досить великі втрати для підприємств, що купують сортове насіння, врожайність якого гарантується виробником на певному рівні за відповідно високої ціни. Зменшення рівня технологічних ризиків є найлегшим з усіх видів ризику саме через те, що в більшості випадків джерелом їх виникнення є людський чинник.

Ризики персоналу в останні роки набувають усе більш загрозливих масштабів. До них відноситься проблема найму фахівців з належною кваліфікацією та компетенцією, неспроможність дрібних аграріїв впливати на ринкові умови, плинність і нестача кадрів через старіння сільського населення, проблеми техніки безпеки на сільськогосподарських підприємствах. Для сільського господарства наявність висококваліфікованих спеціалістів й управлінців є особливо важливою. Як показує досвід фермерських господарств Глобинського району Полтавської області, фермери з вищою освітою досягають кращих результатів завдяки розширенню світогляду та прогресивнішій ініціативі не тільки в питаннях виробництва, але й використання наявних важелів державної підтримки та боротьби за свої права на ринку. Наявність середньої професійної та вищої освіти також допомагає у боротьбі з безробіттям, а тому сільські жителі, які здобули освіту, мають більше можливостей знайти роботу поза сільським господарством, що і спричиняє нестачу кадрів, оскільки навіть з випускників аграрних ВНЗ більшість у рідні села вже не повертаються. З проблемою нестачі кваліфікованих кадрів стикаються сьогодні всі сільгосподарські підприємства – як малі фермерські господарства, так і великі агрохолдинги з високою заробітною платою.

До ризиків макросередовища відносяться ризики, які можуть мати негативний вплив на отримання фінансового результату діяльності підприємства. До них відносяться ті ж самі ризики, що і в будь-якій промисловості, маркетингові, цінові, фінансові та інформаційні. Як особливість їх впливу саме в сільському господарстві слід відзначити значну роль держави як джерела та суб'єкта компенсації цих ризиків. На відміну від інших галузей народного господарства, сільське господарство знаходиться під прискіпливим оком держави, оскільки саме на ньому лежить завдання підтримки продовольчої безпеки країни як головної складової національної безпеки [15]. Така опіка проявляється в тому, що, з одного боку, сільськогосподарські виробники всіляко підтримуються державою шляхом компенсації збитків від стихійних лих – 30% здешевлення кредитів на закупівлю вітчизняної сільгосптехніки [10] (хоча враховуючи, що комбайн «Нива» втрачає на полі до 50% врожаю, а «Джон Дір» – до 5 %, користь сумнівна) та інші, широко розрекламовані заходи підтримки рослинництва (наприклад, субсидії до 1000 грн. на 1 га посівів цукрових буряків в 2010 р.) і тваринництва (податкові пільги для виробників та переробників молока і м'яса) [17]. З іншого боку, політичні ризики є найбільш непередбачуваними та некерованими. Так, наприклад, введені квоти на експорт зерна в 2010 р. суттєво знизили ціни на внутрішньому ринку, що спричинило втрату значної частини очікуваного прибутку внаслідок сприятливої цінової кон'юнктури на світовому ринку зерна (внаслідок посухи Росія припинила

експорт, Казахстан – суттєво обмежив). Ціна 1 т фуражної пшениці EXW (елеватор Черкаси) – 160 євро/т, світова ціна (Гамбург) – 222 євро/т [17]. Станом на 30.11.2010 продаж зернових на експорт здійснювався в межах квот, але виробники не поспішали продавати зерно. Через введення експортних квот фермери втратили, за підрахунками Української аграрної конфедерації, до 25 млрд. грн. [6].

Після аналізу основних видів ризиків та їхніх наслідків необхідно визначити способи управління ними. В теорії ризиків загальноприйнятним є поділ на 2 групи методів зниження ризиків: організаційні й економічні [3; 4]. Вони тісно поєднані одна з одною, часто використовуються разом для досягнення бажаного рівня контролю над ризиком. У практичній діяльності розмежування між цими двома методами не існує. Але їхня суть і, відповідно, цільове призначення відрізняються. Якщо організаційні методи зниження ризику передбачають способи та заходи, які базуються переважно на внутрішньому потенціалі підприємства, то економічні використовують наявні зовнішні важелі впливу в поєднанні з діями підприємства. Організаційні методи можуть бути без додаткових змін впроваджені на підприємстві, але вони втрачають свою дієвість через недостатній внутрішній потенціал сільськогосподарського підприємства, зокрема фінансової, інформаційної й трудової складових. Економічні методи дозволяють уникнути цієї пастки, але їх досить важко впроваджувати через брак ринкової сили підприємства на ринку, а тому деякі ефективні методи мінімізації ризику не можуть бути реалізовані, доки дрібні підприємства не створять об'єднання, сила і вплив якого забезпечить рівні умови з іншими гравцями ринку.

Досвід досліджуваних підприємств і теоретична база дає змогу стверджувати, що до організаційних методів зниження ризику, які застосовуються на сільськогосподарських підприємствах, відносяться відхилення ризику, недопущення та мінімізація збитків і передача контролю за ризиком. Для мінімізації збитків у випадку ризикової ситуації пропонуються такі заходи в межах організаційних методів:

- диверсифікованість діяльності підприємства зі збереженням переваг спеціалізації. Такий засіб забезпечує прибутковість хоча б одного з видів діяльності. Прикладом є збереження та розвиток свинарського комплексу при 75% спеціалізації на рослинництві (соя та кукурудза), що надає можливість у будь-який час за термінової необхідності продати свиней на м'ясо й отримати необхідні для посівної гроші;

- реалізація структурних стратегій забезпечує встановлення певної структури капіталу і майна підприємства за окремими напрямками його використання для досягнення певних цілей. Наприклад, збалансованість капітальних та біологічних активів забезпечує вищу ліквідність майна підприємства (поки земля не є власністю аграрних підприємств);

- лімітування обсягів найбільш ризикованих операцій і проектів як спосіб мінімізації ризику передбачає встановлення лімітів на проведення найбільш ризикованих дій, до яких відносять обсяг реалізації товарів, попит на які нестабільний чи знаходиться в процесі формування; обсяг закупівлі товарів в умовах передоплати; обсяг реалізації товарів в умовах відстрочки платежу;

обсяг залучених позикових засобів; обсяг вкладень у конкретний вид діяльності;

- розробка і реалізація системи заходів щодо локалізації наслідків ризикової ситуації.

Найефективнішим у сільськогосподарських підприємствах є застосування таких економічних методів мінімізації ризиків [4]:

1. Створення спеціального резервного фонду (як грошових, так і матеріальних цінностей).

2. Самострахування від ризику.

Перспективними є такі методи:

1. Розробка і впровадження системи штрафних санкцій.

2. Страхування від ризику.

3. Укладення ф'ючерсних угод як метод зниження ризику.

4. Придбання додаткової інформації про вибір і результати ризику.

Перші два методи мінімізації ризику використовуються на усіх підприємствах, про цьому саме сільськогосподарські є лідерами в їх застосуванні як одна з найконсервативніших галузей з великою частиною запасів у структурі оборотних активів. Крім створення запасів, застосовується самострахування — група заходів внутрішнього страхування ризиків, яка забезпечує нейтралізацію негативних фінансових наслідків у процесі розвитку підприємства. Заходи самострахування здійснюються за трьома напрямками: забезпечення компенсації можливих фінансових утрат за рахунок відповідної «премії за ризик» (якщо є можливість встановлювати диференційовані ціни); попередження можливих фінансових втрат за рахунок включення в умови контрактів необхідних рівнів штрафів, пені, неустойок та інших форм фінансових санкцій у випадку порушення контрагентами своїх зобов'язань та забезпечення подолання негативних фінансових наслідків за рахунок попереднього резервування частини фінансових засобів для окремих операцій, які потребують додаткового захисту.

Нині чотири методи, що пропонуються для ширшого впровадження на сільськогосподарських підприємствах (вони вже зарекомендували себе у досліджуваних підприємствах), зазвичай використовуються вибірково, залежно від місцевих ринкових реалій. Так, перший метод можливий для застосування тільки за умови розвиненої ринкової інфраструктури, адже за наявності одного елеватора в районі практично неможливо забезпечити належне виконання договору з боку підприємства-монополіста.

Другий метод, хоча й викликає багато питань через недорозвиненість страхового ринку, має найкращі перспективи для застосування, чіткі і зрозумілі умови [5; 8; 13]. Для застосування третього методу починають створюватися сприятливі умови, оскільки на ринку з'явилося багато великих гравців, які формують достатні для біржової торгівлі обсяги товарів. Разом із розвитком товарних бірж дрібні підприємці отримають змогу користуватись цим методом мінімізації ризиків, використовуючи інфраструктуру ринку та правове забезпечення (наприклад, можна зберігати зерно на елеваторі й отримувати під заставу складських документів на зерно короткострокові кредити) [1]. Четвертий метод в тому чи іншому вигляді застосовують керівники великих агрохол-

дингів. Для малих сільськогосподарських підприємств цей метод поки що полягає або в участі у безкоштовних семінарах різних іноземних фондів сприяння аграріям, або у незаконному, але ефективному «кумівстві» з місцевими владними структурами.

Запропоновані методи необхідно впроваджувати в три етапи [4]:

1. Визначення типів ризику, з якими зіштовхується підприємство. Насамперед необхідно ідентифікувати тип потенційних ризиків для свого підприємства.

2. Вимір потенційного впливу ідентифікованих ризиків. Деякі ризики настільки малі, що вони не відчутні, у той час як інші мають згубне значення для потенціалу підприємства. Корисно розрізняти ризики за їх потенційним значенням, що дозволить сфокусувати ресурси для мінімізації ризиків на найважливіших напрямках.

3. Вирішення питання мінімізації кожного релевантного ризику.

У більшості ситуацій виявлений ризик можна мінімізувати, використовуючи один із розглянутих методів і прийомів.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що на сьогоднішні пропозиції щодо покращення ситуації в аграрній сфері через відсутність єдиної стратегії розвитку АПК реалізувати майже неможливо. Як і більшість галузей народного господарства, АПК знаходиться в умовах ручного управління, але, на відміну від інших, виробничий цикл тут може тривати довше, ніж діють встановлені правила. Тому впровадження заходів, спрямованих на покращення, є неефективним, оскільки нові розробки не зможуть існувати достатньо довго для розкриття повного їхнього потенціалу. Саме тому, зважаючи на ситуацію в економіці, для сільськогосподарських підприємств необхідно мати диференційовані методи управління й мінімізації ризиків. Але вони потрібні для виживання, розвиток можливий лише за умов вирішення глобальних стратегічних проблем. Хоча без виживання сьогодні неможливий розвиток завтра, для виконання завдання забезпечення продовольчої безпеки сільськогосподарським підприємствам необхідна державна підтримка, яка мінімізує більшу частину макроекономічних ризиків, а з мікрорівнем підприємство зможе впоратись за допомогою запропонованих шляхів мінімізації економічних ризиків.

1. Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва: Закон України від 23.12.2004 №2286-IV // zakon1.rada.gov.ua.

2. *Андрійчук В.Г.* Економіка аграрних підприємств: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.

3. *Вітлінський В.В., Наконечний С.І., Шаранов О.Д.* Економічний ризик і методи його вимірювання: Підручник. – К.: ІЗМН, 1996. – 400 с.

4. *Донець Л.І.* Економічні ризики та методи їх вимірювання : Навч. посібник. – К.: ЦУЛ, 2006. – 312 с.

5. *Клюй С.В.* Добровільне страхування врожаю сільськогосподарських культур на основі індексу врожайності // Економіка АПК.– 2003.– №9. – С. 55–59.

6. *Козаченко Л.* Таможенный кодекс может принести гораздо больше проблем, чем Налоговый // Дело.– 1.01.2011 // delo.ua.

7. *Колібаба Р.О.* Дії щодо мінімізації ризиків в аграрному секторі // minfin.kmu.gov.ua.

8. *Лукінов І.І.* Агрострахування: дві сторони однієї медалі // Фермер України.– 2008.– №11. – С. 5–7.

9. Малік М.Й., Шпичуляк О.Г. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність // Економіка АПК.— 2010.— №7.— С. 132–139.
10. Матвієнко О.С. Перспективи диверсифікації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств // Аграрний вісник Причорномор'я.— 2010.— №75.— С. 90–95.
11. Організація і планування сільськогосподарського виробництва / М.М. Гльчук, Л.Я. Зрібняк, С.І. Мельник та ін. ; За ред. Л.Я. Зрібняка. — 2-ге вид. переробл. і доп. — Вінниця: Нова Книга, 2008. — 456 с.
12. Організація підприємницької діяльності та бізнесу: Навч. посібник / В.К. Збарський, В.П. Горьовий, С.Г. Пастушенко, О.В. Сапелкіна; За ред. В.К. Збарського. — К.: Акад. праці і соц. відносин Федер. спілок України, 2008. — 656 с.
13. Проект страхування сільськогосподарських ризиків // Аграрне страхування в Україні // www.agroins.com.ua.
14. Россоха В.В. Інноваційна парадигма управлінської діяльності // АгроІнКом.— 2005.— №5–6.— С. 59–61.
15. Саблук П.Т. Формування біоенергетичного потенціалу України у контексті проблем глобалізації й продовольчої безпеки // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету.— 2010.— Вип. 42, Т. 1.— С. 97– 101.
16. Сільське господарство України у 2009 році. — К.: Держкомстат України, 2010. — 387 с.
17. Украинская зерновая ассоциация // uga-port.org.ua.
18. Чепурко В.В. Економічний ризик аграрного виробництва: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.07.02 / НАН України. Ін-т економіки. — К., 2000. — 33 с.
19. Ястремський О.І. Основи теорії економічного ризику: Навч. посібник для студентів екон. спец. навч. закладів. — К.: АртЕк, 1997. — 248 с.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2011.

КНИЖКОВИЙ СВІТ

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26
E-mail: book@nam.kiev.ua
тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Валютно-курсове регулювання: проблеми теорії і практики: Монографія. — К.: Национальная академия управления, 2007. — 372 с. Ціна без доставки — 27 грн.

Автор: **Я.В. Белінська**

У монографії досліджено теоретичні, методологічні та практичні аспекти формування системи валютно-курсового регулювання. Розкрито проблеми формування і реалізації валютно-курсової політики на сучасному етапі в Україні. На основі проведеного дослідження обґрунтовані практичні рекомендації стосовно удосконалення інструменту валютно-курсового регулювання в період переходу до монетарного режиму інфляційного таргетування.